

ПЕРЕГОВОРНИЙ ПРОЦЕС У СУЧАСНИХ УМОВАХ ТА ПРАВОВІ ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО РОЗВИТКУ

Михайло Вайнагій, к. ю. н., ст. викладач, НаУКМА, учасник Всеукраїнського проєкту «Історія адвокатури України» Центру досліджень адвокатури і права НААУ

Переговори продовжують залишатися актуальним інструментом узгодження позицій та відстоювання інтересів. В сучасних умовах переговорний процес набуває неоднозначно позитивного сприйняття. У зв'язку з чим його вивчення та змалювання правових перспектив розвитку потребує уваги зі сторони як науковців, так і практиків.

Ця публікація має на меті подати одну із класифікацій переговорів, змалювати окремі інструменти розв'язання спорів, поглибити розуміння міждержавних переговорів, описати сприйняття нерівних переговорів, що найчастіше буває предметом таких переговорів та як гарантувати виконання досягнутих домовленостей. Цей аналіз буде здійснюватися з метою віднайдення перспектив точки зору права, історії та психології.

Відмінною ознакою сучасного права є розширення диспозитивних засобів правового регулювання, до яких належить вирішення спорів через узгодження волі сторін шляхом переговорів. За однією з класифікацій переговори поділяються на три категорії: міжособистісні (між фізичними особами), міжорганізаційні (між юридичними особами) та міждержавні (між державами).

Якщо говорити про розв'язання спорів між фізичними та юридичними особами, то в контексті України запровадження альтернативного вирішення спорів є невід'ємною складовою процесу європейської інтеграції нашої країни¹.

Одним із таких кроків України було прийняття Закону України «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX, яким визначено правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіато-

ра, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою².

Якщо говорити про вирішення спорів між юридичними особами, то спори з договірних та інших цивільно-правових відносин, які виникають при здійсненні зовнішньоторговельних та інших видів міжнародних економічних зв'язків, якщо комерційне підприємство хоча б однієї із сторін спору знаходиться за кордоном, а також спори підприємств з іноземними інвестиціями і міжнародних об'єднань та організацій, створених на території України, між собою, спори між їх учасниками, а так само їх спори з іншими суб'єктами права України, можуть за угодою сторін передаватися на вирішення до Міжнародного комерційного арбітражного суду³.

Нас у цій статті цікавлять міждержавні переговори в контексті досягнення миру в умовах війни. І перше питання, на яке потрібно відповісти, наскільки актуально говорити про перспективи розвитку

¹ Спектор О. М. Запровадження альтернативного вирішення спорів (АВС) як невід'ємна складова процесу європейської інтеграції України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. № 105 (1). С. 99 — 102.

² Див. за посиланням: URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

³ Див. за посиланням: URL: icac.org.ua/wp-content/uploads/Reglament_ICAC-UA_2022.pdf.

переговорного процесу як правової форми вирішення спору, конфлікту — в умовах війни, активних бойових дій, збройного протистояння, побутової (вода, світло, тепло) мобілізації суспільства, бізнесу, державного апарату, усього народу? Яке розуміння та сприйняття нерівних переговорів? Що найчастіше може бути предметом таких переговорів? І, напевно, найголовніше, як гарантувати виконання досягнутих домовленостей? Про це та інше з точки зору права, історії та психології йтиметься далі.

Однак почнемо із загальної характеристики переговорного інструментарію. Переговори, переговорний процес є мирним та цінним правовим інструментом урегулювання спорів, конфліктів. Серед його слабких місць — недостатнє правове регулювання та низька результативність. Спостерігаючи за численними переговорами на всіх рівнях, в усіх сферах, у різних форматах, можемо спостерігати, що їх ефективність доволі низька. У чому може бути причина?

Перше, що спадає на думку, учасник, сторона потенційних переговорів, яка має перевагу в силі, впливі, владі чи фінансових ресурсах, не виявляє щирого бажання поступатися своїми інтересами, адже вона завдяки своїм ресурсам прагне задовольнити їх без поступок. Іншими словами — хто сильніший, той і правий. Слабша сторона, звичайно, невдоволена таким станом речей, але реально вплинути на нього, щоб щось змінити, не в силах.

Людські взаємовідносини до певної міри виглядають постійним змаганням, конкуруванням. Одні перемагають сьогодні, інші, можливо, завтра, потім реванш або ж треті з новими силами, з якими попередні намагаються конкурувати або домовлятися. З більшими чи меншими змінними такі процеси змінюють один одного і періодично ситуації повторюються.

На прикладі політичних процесів це досить чітко проглядається. Уявімо, як би виглядала ситуація, якщо б політичні сили змагалися не між собою, своїми приватними інтересами, а їх ідеями, поступаючись при цьому власними амбіціями заради більшого блага? Така ситуація видається, напевно, неможливою, бо всі в силу своєї егоїстичної природи думають про себе, свої особисті інтереси, розуміючи та допускаючи, мабуть, що будь-хто інший, прийшовши до влади, буде

більше дбати про індивідуальні інтереси, ніж про загальні, зловживаючи при цьому отриманими можливостями і доступом до ресурсів.

Що ще могло б змінити таке бачення та підхід до переговорів з погляду сильнішого опонента. Можливо, апеляція до чогось вищого, до чогось такого, що нівелює перевагу в силі, впливі, владі чи фінансових ресурсах. У сучасному світі важко знайти щось таке, що учасники переговорів, за якими завжди стоять люди, підносять вище за силу, вплив, владу або фінансові можливості, матеріальні активи. Це могло б бути лише якесь найвище благо.

М. І. Пірен зазначає, щоб відбулися переговори, потрібна, зокрема, відсутність значної відмінності в силі (потенції) суб'єктів конфлікту⁴. Тобто надто нерівні сили сторін роблять переговори практично неможливими.

Важко вести переговори з такою стороною, чия позиція об'єктивно значно сильніша. Дж. Рубін з цього приводу висуває такі рекомендації:

- апеляція до принципів (правових норм, справедливості, рівності);
- апеляція до історичних відносин;
- апеляція до майбутніх відносин;
- об'єднання різних питань в один пакет. Будучи слабшим в одному, учасник може виявитися сильнішим в іншому. Об'єднання питань дає змогу збалансувати вплив сторін;
- коаліція з тими, хто підтримує та обіцяє реальну допомогу;
- звернення до громадської думки, апеляція до суспільства;
- звернення за допомогою до посередника, посередників⁵.

На початку ми означили вирішення спорів на рівні фізичних осіб (міжособистісні), потім на рівні юридичних осіб (міжорганізаційні), залишається найвищий рівень — міждержавний.

У випадку міждержавних конфліктів, а відповідно і переговорів, своя специфіка. І досвід російсько-української війни є цьому підтвердженням. Коли росія володіє потужними природними ресурсами, від яких у глибокій мірі залежать інші міжнародні гравці, має ядерну зброю, інформаційний вакуум щодо

⁴ Пірен М. І. Конфліктологія. Підручник. Київ: МАУП, 2007. 360 с.

⁵ Психологія конфлікту: навчально-методичний посібник для підготовки магістрів усіх форм навчання. За ред. В. Я. Галаган, В. Ф. Орлова, О. М. Отіч, О. О. Фурси. Київ: ДЕТУТ, 2008. 422 с.

альтернативної думки всередині країни, роками сформований внутрішньодержавний репресивний апарат, вона прагне вести односторонній переговорний процес та досягати максимальної користі для себе за столом переговорів, не рахуючись із думкою інших міжнародних співрозмовників.

Ставлення росії до переговорів з Україною являє собою приклад одностороннього переговорного процесу з метою виграти час та характеризується нездатністю досягнути компромісу через небажання відкривати свої справжні інтереси.

В історичній ретроспективі однією з перших спроб сформувавши державами на міжнародній арені ефективну вищу силу, інстанцію, яка могла б запобігати непорозумінням та конфліктам між державами, стало утворення міжнародної організації — Ліги Націй після закінчення Першої світової війни.

З розв'язанням Другої світової війни стало зрозуміло, що Ліга Націй не змогла виконати поставлені перед нею завдання — досягнути та забезпечити мир і безпеку в усьому світі.

Завершення Другої світової війни та поява на міжнародній арені Організації Об'єднаних Націй стала другою спробою створити міжнародну інституцію наднаціонального характеру, наділену вищими повноваженнями щодо забезпечення всезагального миру і безпеки в усьому світі, вирішення конфліктів шляхом переговорів та налагодження співробітництва.

Зараз багато хто говорить, що ООН є неефективною і потребує оновлення. Однак поки усе залишається без змін. Швидше за все, така ситуація могла б продовжуватися, оскільки сильні країни цього світу мало зацікавлені в обмеженні свого впливу, віддаючи більше повноважень ООН та беручи на себе зобов'язання виконувати потенційно несприятливі для себе рішення органів ООН, які можуть носити обов'язковий характер. До цього додається право накладання вето постійними членами Ради Безпеки ООН (а їх усього п'ять — Велика Британія, Китай, росія, США, Франція).

Один із засновників Єврейського Союзу Роберт Шуман, будучи Міністром закордонних справ Франції, у своїй відомій Декларації від 9 травня 1950 року вказував на те, що після досвіду двох Світових війн

Франція дійшла висновку, що деякі цінності, зокрема такі, як справедливість та верховенство права, не можуть визначатися одним тільки державним апаратом, а мир у світі неможливо забезпечити без будівничих зусиль, сумірних рівню небезпеки, яка перед ним постає⁶.

Ситуація 1945 року, коли ООН була утворена, і ситуація після 24 лютого 2022 року суттєво відрізняються, тому існує потреба в оновленому підході до структури, функцій, завдань та механізмів роботи ООН. А можливо, й у третій спробі утворити нову міжнародну організацію з урахуванням неефективності та слабкості існуючих міжнародно-правових інструментів та механізмів забезпечення миру й безпеки.

Можна припустити, що переговорний процес між державами буде ефективним тоді, коли вони зможуть апелювати до вищої сили, інстанції, яка здатна примусово втілити в життя прийняті рішення, якщо одна із сторін зловживає своїми правами чи нехтує зобов'язаннями.

Над формою цієї вищої сили чи вищої інстанції потрібно ще глибоко замислитися. Зважаючи на те, що будь-яка людина схильна думати суб'єктивно, то кращим варіантом виглядає — розробка вищих загальнообов'язкових правил, правових положень, норм на чолі з об'єднуючою метою — безпека та мир.

Спробою закріпити такі загальнообов'язкові правила можна вважати Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності до Статуту ООН, прийняту резолюцією 2625 (XXV) Генеральної Асамблеї ООН 24 жовтня 1970 року⁷.

7 з 10 принципів міжнародного права були закріплені у цій Декларації: про незастосування сили або погрози силою; мирного вирішення міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи іншої держави; співробітництва; рівноправ'я та самовизначення народів; суверенної рівності держав та добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Після 1975 року Заключним актом з питань безпеки і співробітництва в Європі цей перелік був доповнений ще трьома принципами: територіальної цілісності, поваги до прав людини та непорушності кордонів⁸.

⁶ Див. за посиланням: URL: europewb.org.ua/deklaratsiya-shumana/.

⁷ Декларація ООН про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами у відповідності до Статуту ООН, прийнята 24.10.1970. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення: 20.02.2021).

⁸ Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі від 01.08.1975. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055 (дата звернення: 20.02.2021).

Однак постає проблема з їх повноцінним втіленням у життя.

Поки ситуація залишається такою, як є, ООН і наявність принципів міжнародного публічного права не здатні у повній мірі забезпечити мир та безпеку, вирішувати конфлікти за допомогою переговорів і змусити держави-члени виконувати прийняті рішення. У випадку постійних членів Радбезу ООН ще більш актуально постає питання, як може протидіяти той учасник переговорів, який обмежений у своїх силах, ресурсах?

Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року питання дотримання принципів міжнародного права, ефективність міжнародних домовленостей та дієвість ООН під великим знаком питання. Це все наштовхує на ідею побудови нової системи міжнародної безпеки, а відповідно і розуміння міжнародних переговорів.

Вартим уваги є підхід до колективної відповідальності (один за всіх та всі за одного) в Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Головним військово-політичним принципом цієї організації є система колективної безпеки, тобто спільних організованих дій усіх її членів у відповідь на напад ззовні (ст. 5 Договору)⁹.

Продовжуючи цей підхід, можливо, варто більше зосередитися на перспективі правового регулювання через призму не примусу, заборони чи веління, а диверсифікованої взаємозалежності, взаємодоповнення на шляху до об'єднуючої мети — безпека та мир, реалізація якої буде рівномірно розподілена в руках кожного учасника, як найсильнішого, так само і найслабшого.

У вже згадуваній Декларації Шумана йшлося про те, що спільне виробництво вугілля і сталі зробить війну між Францією та Німеччиною не тільки немислимою, але і практично неможливою¹⁰. Як показує понадсемидесятирічний європейський досвід, такий підхід може спрацювати у випадку виключно демократичних країн, в яких панують правові держави й громадянські суспільства.

Серед сучасних, доступних та перспективних інструментів змінити ситуацію в переговорному процесі можна виокремити широке висвітлення суті конфлік-

ту та переговорного процесу в засобах масової інформації, причому не національних, а міжнародних, на нейтральному та всім доступному інформаційному майданчику. Звичайно, кожна сторона буде пояснювати ситуацію собі на користь, викладаючи факти чи аргументи таким чином, що інша сторона їх заперечуватиме. Однак широкомасштабне висвітлення суті конфлікту і переговорного процесу сприятиме залученню більшої кількості третіх сторін для винесення всезагального вердикту, засудження та покарання винної сторони.

Зважаючи на особливості інформаційної ери XXI століття, як в Україні, так і за кордоном, надшвидкий розвиток інформаційних технологій та неможливість виробити ефективне правове поле для фільтрування інформації, зазначена вище перспектива потребує вкрай виваженого підходу та детальної правової регламентації.

Наступним перспективним напрямом у нерівній боротьбі за столом переговорів може бути застосування модальності.

Кожна суперечка заздалегідь має певний рівень модальності. **Модальність суперечки** — це рівень можливості встановити однозначну істину щодо предмета обговорення — головного судження. Модальність може бути **нульовою** (за умови повної неможливості встановити фактичну істину); **середньою** (за умови приблизного балансу аргументів «за» і «проти» й можливості знайти, якщо не однозначне, то хоча би правдоподібне), **високою** (за умови можливості віднайти єдине правильне рішення)¹¹.

Виходячи з різних рівнів модальності, щоб глибше зрозуміти сутність конфлікту, сторони повинні застосувати факти, аргументи й твердження з якомога вищим рівнем модальності. Таким чином, спостерігачі за переговорним процесом будуть мати об'єктивнішу картину та схилитися більше на бік того учасника переговорів, який використовуватиме реалістичні аргументи і пояснення.

Правова фіксація обов'язкового застосування таблиць модальності (нульова, середня, висока) в переговорному процесі сприяла б підвищенню його ефективності, а разом із тим справедливості, прозорості та збалансованості.

⁹ Див. за посиланням: URL: nato.int/nato-welcome/index_uk.html.

¹⁰ Див. за посиланням: URL: europewb.org.ua/deklaratsiya-shumana/.

¹¹ Препотенська М. П. Риторика. 10 ключових тем. Навч. посібник. Київ: ІНКООС, 2009. 254 с.

З метою досягнення якомога вищої модальності під час переговорного процесу інструменти й механізми перевірки аргументів, тверджень, фактів тощо мають бути нормативно закріплені — регламентований фактчекінг.

Враховуючи психологічні особливості людини, її егоцентризм, бажання максимально задовольнити свої приватні інтереси і більшу схильність до суб'єктивності, ніж об'єктивності, коли мова йде про власні інтереси та цілі, найбільш ефективно переговори проходять при залученні третьої сторони у тій чи іншій формі. Третя сторона — посередник (посередники), при умові дотримання нейтральності, професійності, етичності й наявності авторитету, поваги й інших характеристик може забезпечити швидке врегулювання конфлікту за допомогою конструктивно налаштованих учасників переговорного процесу.

Коли міжнародне право не спрацьовує, залишається боротьба.

У 1966 році Франція ухвалила рішення про вихід із об'єднаного військового командування НАТО. Це рішення ні в якому разі не ставило під питання зобов'язання Франції брати участь у колективній обороні НАТО: за словами генерала де Голля, йшлося про те, щоб «змінити форму нашого Альянсу, не змінюючи його по суті»¹².

На думку одних експертів, це було пов'язано із тим, що Франція хотіла обмежити домінування в Альянсі американців з одночасним посиленням французьких позицій. У 2009 році після 42-річної перерви Франція повернулася до військового союзу і ця подія ознаменувала новий виток розвитку у відносинах між Францією і країнами — учасницями НАТО.

Інші експерти додають, що оборонна політика Франції у цей час ґрунтувалася на тому, що незалежно від того, наскільки противник може бути сильним і що він у кінцевому підсумку може перемогти Францію, однак відповідь французьких збройних сил на напад має бути настільки швидкою, сильною, високоточною та інфраструктурно нищівною, що нападник має добре подумати перед тим, як атакувати миролюбну Францію.

Як показує практика та політична обстановка у світі, сила не є запорукою перемоги й стабільності. Усі конфлікти все одно не вирішені. Усвідомлюючи той факт, що конфлікти — явище природне, то виникає потреба у тому, щоб мати ефективний правовий механізм їх урегулювання та подолання. Повністю їх викоринити навряд чи вдасться до тих пір, поки природа людської особистості не зміниться.

Таку думку здавна підтверджують відомі мислителі. Ще в давнину стверджували, що від безлічі законів — нехай і найкращих — людина не стає кращою. Коли ростуть закони й накази, збільшується число зlodіїв і розбійників. Таке можна прочитати у Лао-Цзи. Інший варіант перекладу — чим краще знають закони, тим більше стає зlodіїв та бандитів. Про втрату сорому за допомогою закону говорив і Конфуцій. Якщо правити за допомогою закону, залагоджувати, караючи, то народ остережеться, але не знатиме сорому. Такі мотиви знаходимо в Біблії та багатьох інших релігійних текстах. Найкращі закони нічого не означають, коли зник у людських серцях перший закон, перший між людьми союз — добра віра. Уся чесність на словах, і чим складніші в когось висловлювання, тим більше потрібно остерегатися якого-небудь обману. Інакше кажучи, чим витонченіші фрази (закон), тим безсовісніше суспільство, якому знадобився такий закон¹³.

Про порочності й безперспективності ідеї вдосконалення суспільства, людини шляхом права і системи покарань писали М. Монтень, Ч. Дікенс, Дж. Свіфт, М. Сервантес, В. Короленко¹⁴.

Аврелій Августин зазначав, що всі суспільні й державні інститути, а також правові норми і положення є наслідком гріховності людей. Основою морального вдосконалення повинна бути любов до оточуючих, де пануватимуть мир, порядок та справедливість. Гріховність земного життя, державно-правових порядків виявляється в пануванні людини над людиною, у відносинах управління і підкорення. Земний порядок є «природним», оскільки він є наслідком гріха та покарання Божого¹⁵.

Таким чином, перспективи розвитку переговорного процесу на найвищому міждержавному рівні в сучасних умовах тісно пов'язані з — пошуком

¹² Див. за посиланням: URL: diplomatie.gouv.fr/ru/politique-etrangere/securite-desarmement-et-non-proliferation/la-france-et-l-otan/

¹³ Словарь — активатор творческого мышления юриста / Концепция, составление, систематизация: Манукян В. И. Харьков: Право, 2015. 688 с.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень. Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 464 с.

вищої сили або вищої інстанції, яка здатна примусово втілити в життя прийняті рішення; ефективною реалізацією вищих загальнообов'язкових правил (норм міжнародного права) у взаємовідносинах між державами; побудовою диверсифікованої взаємозалежності та взаємодоповнення на шляху до об'єднуючої мети — безпека та мир, реалізація якої буде рівномірно розподілена в руках кожного учасника, як найсильнішого, так само і найслабшого; інформаційною протидією та боротьбою; застосуванням модальності (нульової, середньої, високої) у конфліктах; залученням третьої нейтральної сторони (сторін) — посередника та наявністю чіткої оборонної стратегії

з одночасною правовою регламентацією зазначених перспектив.

Торкаючись можливих переговорів з росією в умовах війни, хотів би наголосити, що підґрунтям і умовою для цих переговорів має бути відмова від ультиматумів, проведення їх на рівноправних засадах, з дотриманням базових принципів міжнародного права, в тому числі визнання суверенної рівності держав, територіальної цілісності, непорушності кордонів, сумлінного виконання міжнародних зобов'язань та інших.

Викладені в публікації міркування є власним баченням автора та не становлять офіційної позиції жодного органу, установи чи організації.